

УДК: 947.1.084 (575.2) (043.3)

ОКТАБРЬ ТӨҢКӨРҮШҮ ФЕРГАНА ӨРӨӨНҮНДӨ: СОЦИАЛИСТТИК АГРАРДЫК ТҮЗҮЛҮШТҮН НЕГИЗДЕЛИШИ

*Дыйканова Шекербубу Анарбековна т.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргызстан*

***Аннотация.** Макалада Фергана өрөөнүнүн ХХ кылымдын башындагы социалдык-экономикалык абалы жана айыл-чарбасындагы кырдаал баяндалат. Совет өкмөтүнүн алгачкы социалисттик агрардык кайра куруу саясатынын маңызына, мүнөзүнө, аны ишке ашыруунун натыйжаларын жана кесепетерине карата тарыхнаамада орун алган таптык мамилеге негизделген мүчүлүштүктөрдүн ордун толтуруу маселеси изилдөөнүн илимий-теориялык жактан актуалдуулугун көрсөтүп турат. Демек, бул изилдөөдөгү маселелерди окуп үйрөнүү тарыхый чындыкты калыптандырууга, биздин өлкөдөгү тоталитардык мезгил жөнүндө илимий жыйынтыктардын тереңдетүүгө шарт түзөт.*

***Ачык сөздөр:** Фергана өрөөнү, Совет бийлиги, жер жана агрардык саясат, айыл-чарба, жаңы экономикалык саясат.*

ОКТАБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ: СОЗДАНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ АГРАРНОЙ СТРУКТУРЫ

*Дыйканова Шекербубу Анарбековна к.и.н., доцент
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызстан*

***Аннотация.** В статье описывается социально-экономическое положение и сельскохозяйственная ситуация Ферганской долины в начале ХХ века. Проблема компенсации ошибок, основанных на классовом подходе в историографии к сущности, характеру, результатам и последствиям политики раннесоциалистического аграрного переустройства советской власти, показывает научную и теоретическую актуальность исследования. Поэтому изучение вопросов данного исследования поможет сформировать историческую правду и углубить научные результаты о тоталитарном периоде в нашей стране.*

***Ключевые слова:** Ферганская долина, Советская власть, земельно-аграрная политика, сельское хозяйство, новая экономическая политика.*

THE OCTOBER REVOLUTION IN THE FERGANA VALLEY: THE CREATION OF A SOCIALIST AGRARIAN STRUCTURE

*Dyikanova Shekerbubu Anarbekovna,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Osh State University,
Osh, Kyrgyzstan*

***Abstract.** The article describes the socio-economic situation and the agricultural situation of the Ferghana Valley at the beginning of the 20th century. The problem of compensation for errors based on the class approach in historiography to the essence, nature, results and consequences of the policy of the early socialist agrarian reorganization of the Soviet government shows the scientific and theoretical relevance of the study. Therefore, the study of the issues of this study will help form the historical truth and deepen the scientific results about the totalitarian period in our country.*

***Key words:** Ferghana Valley, Soviet power, land and agrarian policy, agriculture, new economic policy.*

Киришүү. Эгемендүүлүкө ээ болуу менен тоталитардык системанын шарттарында тарыхыбыздын бир беткей баа берилип келген айрым маселелерин кайра изилдеп чыгууга, анын кыргыз элинин улуттук рухий кайра жаралуу процессиндеги жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү ролун жогору көтөрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлдү. Кайрадан такталууга муктаж маселелерин алдынкы сабында Совет бийлигинин алгачкы бурулуш жылдарындагы Түркстан чөлкөмүндөгү агрардык саясатынын багыттарын жана ишке ашыруу тажырыйбаларын, анын социалдык-экономикалык маселелерди чечүүдөгү натыйжаларын, айыл чарба өндүрүшүн өзгөчөлүктөрүн системалуу изилдөө жана жалпы эле кыргыз дыйканчылыгынын тарыхын окуп үйрөнүү негизги орунду ээлейт.

Негизги бөлүк: 1917-жылдагы Октябрь революциясынын түпкүлүктүү максаттарынын бири агрардык маселени чечүү болгон. Андыктан, большевиктердин жер-суу реформасы аймактын айыл экономикасынын эффективдүүлүгүнүн жогорку деңгээлге көтөрүлүштүн өндүргүч күчтөрдүн өнүгүү үчүн зарыл эркиндикти камсыз кылуу керек эле. Ошондуктан, большевиктер “адилеттүү бөлүштүрүүнү” убада кылганда, Россиянын дыйкандарынын да, Түркстан дыйкандарынын да көпчүлүгү аны бышып жетилген агрардык проблеманын чечилиши менен байланыштырышкан. Башында, айылдыктардын агрардык чөйрөдө большевиктердин бийликке келиши менен позитивдүү өзгөрүүлөр болот деген үмүтү турмушка ашчудай сезилген. 1917-жылдын 26-октябрында өткөн Советтердин Бүткүл Россиялык II съездинде “Жер жөнүндө” декрет кабыл алынган. Белгилүү тарыхчы А.Г.Зима белгилегендей: “Советтердин бүткүл Россиялык II съезди тарабынан кабыл алынган советтик биринчи агрардык мыйзам “Жер жөнүндөгү декрет” агрардык маселени эмгекчи дыйкандардын кызыкчылыгына шайкеш революциялык чечүүнүн үлгүсү болууга тийиш эле” [3].

Бул документ, ири феодалдардын жана помещиктердин жерлерин, падышачылык ээликтерди конфискациялоонун эсебинен жерсиз жана жери аз дыйкандарга адилеттүү жер бөлүштүрүүнүн жарыялаган. Анда жерди улутташтыруу жана мамлекеттин менчигине өткөрүү талабы болгон эмес. Бул саясатты большевиктердин позициясы эмес, алардын лидери В.И.Лениндин идеологиялык-саясий оюну катары түшүндүрүүгө болот. Ушуга байланыштуу өзбекстандык окумуштуу А.А.Голованов адилет белгилегендей: “Советтик тарыхнамеде “Жер жөнүндөгү декрет” В.И.Лениндики катары айтылып келген. Чындыгында ал эсерлердин активдүү катышуусу менен 242 дыйкандын сунушунун негизинде түзүлүп, алардын идеялык түшүнүгүнө жооп берген документ эле [1]. Бул декрет боюнча Совет бийлигинин агрардык сасатынын төмөнкүдөй негизги багыттарын:

- жерге болгон жеке менчикти жоюу, ири жер ээлеринин жерин конфискациялоо;
- жер иштеткендерди деген эреже боюнча жерди чарбаларга тендеп бөлүп берүү;
- чарбаларды жерге жайгаштыруу;
- натуралай жана акчалай төлөнүүчү салыктарды, аренда акыларын жана дыйкандардын кредиттик мекемелерге болгон бардык карыздарын жоюу;
- дыйкандарга өз чарбасын түзүү үчүн материалдык-техникалык жардам берүү;
- айыл-чарбасын тейлөө үчүн кооперативдердин жөнөкөй түрлөрүн уюштуруу жана башкалар аныкталган [1].

“Үлгүлүү талап” 1917-жылы сентябрь айында эле “Дыйкандар депутаттарынын кабарлары” деген газетада жарык көргөн болчу. Ал жери болгон жеке менчикти жана жалданма жумушту жоюну караган менен ошол эле учурда жерди пайдалануунун ар түрдүү формаларын сунуштаган.

Ушул декретти реализациялоонун нугунда кедей дыйкандар басымдуу экономикалык мүмкүнчүлүк алышкан. Алар жер салыгынын жана администрацияга төлөнүүчү ар кандай натуралдык жана акчалай милдеттерден бошотулган. Дыйкандардын кредиттик уюмдарга, сүткор-банкирлерге болгон бардык карыздары жоюлган. Мамлекеттик менчикте болгон жана жеке ээликте болбогон бардык жерлер, жергиликтүү бийлик органдарынын карамагына өткөн. Бул жерлердин бир бөлүгү жерсиз жана жери аз дыйкандарга бөлүнүп берилген [4].

Бирок большевиктик жетекчилик дыйкандар массасынын стихиялык талабынын артынан көпкө ээрчиген жок. “Жер жөнүндөгү декрет” жарыялангандан кийин көп өтпөй эле, анын негизги идеяларын ревизиялоо чаралары көрүлө баштаган.

Бул декреттин позитивдүү маңызын акыр аягында келип жокко чыгарган мыйзам актыларынын башында ББАКтын 1918-жылы 9-февралында кабыл алынган “Жерди социалдаштыруу жөнүндө” деген мыйзамы болгон. Ал мааниси боюнча алганда жерди “жалпы эмгекчи элдин пайдалануусуна өтөт” деп жарыялап, ээсиз калтырган. Башкасы ал жерди иштетүүнүн формалары жөнүндө эч нерсе айтылган эмес. Буга карата окумуштуу Х.Ш.Иноятов башкача пикирде болгон. Автор аталган мыйзамды жер жөнүндөгү декреттин кошумчасы катары карап, ал ортозар дыйкандардын кызыкчылыктарына дал келе тургандыгын, натыйжада контрреволюциялык күчтөрдүн аларды өз тарабына тартуусуна тоскоолдук жаратылгандыгын белгилеген [4]. Ал эми эсерлердин 1917-жылдын 26-октябрындагы декретинде айыл жана поселокто кандай чечилсе, короо-жайлыкбы, хутордукубу, общиналыкпы, артельдикпи ошондой болот” - деп так көрсөтүлгөн.

Аталган мыйзам жерди социалдаштыруу жөнүндөгү большевиктик программага өтүүдөгү биринчи сыноо кадамы болгон. Экинчиси, 1919-жылдын 14-февралындагы ББАКтын “Социалисттик жер курулушу жана социалисттик жерди иштетүүгө өтүүнүн методдору жөнүндө” деген декрети болгон. Мында ага чейин айтылбагандардын мааниси толук ачылган. Бул декрет СССРдин тарыхында карасантайлык ролду ойногон. Он жыл өткөндөн кийин ал сталиндик “туташ коллективдештирүүнүн укуктук негизи” болуп калган. Анда РСФСРдин чегиндеги бардык жерлер кимдин пайдалануусунда болгондугуна карабай бирдиктүү мамлекеттик орган деп эсептелинет, ал дыйкандардын эмес “Наркомземдин” буйруусунда болот деп көрсөтүлгөн. Жерди иштетүүнүн жалпы формасы болуп ири советтик чарбалар, коммуналар, жерди коомдук иштетүү жарыяланган, ал эми жерди пайдалануудагы жеке менчик “өлүп бараткан жана өтүп кетүүчү” катары мүнөздөлгөн.

Жогорудагы декрет гиганттык агро-фабрикаларды түзүүгө жана анын ишчилеринин айыл-чарба жумушчуларынын санын интенсивдүү кеңейтүүгө түздөн-түз багыт берген. Аларга короосуна жер участогун кармоого, мал, тоок багууга тыюу салган. Бирок, 8 сааттык жумушчу күчүн киргизүүгө салтанат менен убада берилген. Бул фабриканын негизги цехтери совхоз

жана коммуналар болушу керек болгон. Аларды башкаруу “коммунисттик жерди иштетүүгө өтүү максатында” айыл-чарба пландарын аныктаган жер бөлүмдөрүнө берилген. Ал эми коммунисттик агрардык пролетариат диктатурасынын директиваларын аткарууда олку-солкулук пайда болбош үчүн 1919-жылдын 28-августундагы декрет боюнча ар бир совхоз жана коммунага идеологиялык көзөмөлдөөчү саясий комиссар же башкаруучу дайындаган.

Айыл-чарбасын социалисттик кайра куруунун чендерин Россия мамлекетинин бардык аймактарында бирдей көргөн администрация бул көрсөтмөлөрдү Түркстанда, анын ичинде Кыргызстанда да иш жүзүнө ашырууну талап кылган. Кыргызстанда агрардык реформаны жүрүшү биринчи кезекте колонизатордук жер ээлөөнү жоюу болгон. Анын башаты катары 1918-жылдын 3-январындагы Түркстан Эл комиссарлар Советинин келгиндер башкармалыгынын жана анын органдарын жоюу боюнча токтому эсептелет. Колониалдык түзүлүштүн үстөмдүгү уланып жаткан, улуттук, социалдык, сословиелик жана экономикалык проблемалар айкалышып чиеленишкен. Борбордук Азия сыяктуу жерге агрардык саясатты иш жүзүнө ашыруу, улуттук өзгөчөлүктү эске алууну жана өтө этияттыкты талап кылган. Бирок, большевиктик бийлик ийкемдүү ой-жүгүртүүсү менен айырмаланбаган. Андан калса, Түркстандын аймактык жетекчилиги алгачкы этапта официалдуу агрардык экстремизм саясатын чегине жеткен улуу державалык мамилеси менен курчутуп жиберген.

Түркстандын большевиктеринин көпчүлүгү келгин европалык калктын өкүлдөрү болгондуктан, улуттук маданияттан алыс болушуп, коммунисттик түзүлүштү куруу механизмдин примитивдүү түрдө кабыл алышкан. Алар орус жумушчу классынын диктатурасына таянышып, жергиликтүү дыйкандардын социализмди үзгүлтүккө учуратуучу коркунучтуу күч катары этияттанышкан. Агрардык жана улуттук саясаттагы официалдуу курс кыштактар менен айылдарды кыска мөөнөттө социалдаштырууга, ал эми дыйкан чарбаларын жалпылаштырууга өбөлгө түзгөн.

Айылда өзгөрүүлөрдүн пайда болушуна салым кошкон алгачкы актылардын бири катары Түркстан Республикасынын Эл Комиссарлар Советинин 1917-жылдын 9-декабрындагы токтому эсептелген. Анда “Түркстан аймагында жерди сатуу жана сатып алуу боюнча келишимдерди түзүүгө тыюу салынат”- деп айтылат [5].

Мамлекеттик мааниге ээ болгон жерлерден башкасы дыйкан жана мусулмандардын депутаттарынын областтык жана болуштук Советтеринин

эсебине өткөн, аларга тез арада жер комитеттерин түзүү милдеттендирилген. Токтомдо дыйкандардын эмгеги менен иштелип жаткан жерлер Эл Комиссарлар Совети тарабынан бекитилиши талап кылынган.

Жер участкалорун арендаоо маселесинде көп чектөөлөр орун алган. Жерди бир жылдык мөөнөткө гана жер комитетинин уруксаты менен берүүгө мүмкүн болгон жана сөзсүз түрдө жумушчу солдат жана дыйкан депутаттарынын кеңештери тарабынан бекитилиши талап кылынган.

Жер жөнүндөгү декретти ишке ашыруу, ошондой эле большевиктердин жерлерин жана короолорун конфискациялоого элди көтөрүү үчүн бийликтик уюштуруучу структураны түзүүгө көп көңүл бурулган. Ушул максатта 1917-жылдын декабрында Түркстан дыйкан депутаттарынын Аткаруу комитети жер-суу комитеттерин түзүүгө чакырган [2].

Кыргызстандын түштүгүндө биринчи жер-суу комитети 1918-жылдын 26-мартында Ош болуштугунун Покровский айылында түзүлгөн. 1918-жылдын аягында жер-суу комитеттери аймактын областтарынын 32 пайызын түзгөн. Бирок, Фергана областында Совет бийлигине каршы көтөрүлгөн куралдуу каршылыкка байланыштуу жер-суу комитеттерин түзүү убактылуу токтогон.

Кеңештердин жер бөлүмдөрүнүн жана жер-суу комитеттеринин үстүнөн жалпы жетекчиликти 1918-жылдын февралында уюштурулган жер-суу комитеттеринин бөлүмү жүргүзгөн. Алар эмгекке негизделбеген чарбаларды эсепке алууга жана конфискациялоого, жерлерди эмгекчи дыйкандардын ортосунда бөлүштүрүүгө, айыл-чарба артелдерин, коммуналарын уюштурууга милдеттүү болушкан.

Жер секциялары жана жер-суу комитеттери өз колдоруна эмгекке негизделбеген чарбалардын жерлерин, жергиликтүү маанидеги суу, токойлорду алышып, сууну пайдалануу маселелерин чечишкен. Бирок, жер-суу комитетинин иши канааттандырган эмес. Алар большевиктер каалаган таптык катаалдыкты жана социалисттик агрардык кайра түзүүлөрдүн масштабдуулугун камсыздай алышпаган. Жер-суу комитеттери эсепке алган чарбалардын саны 1918-жылдын аягында Сырдарья областы боюнча - 85, Ферганада - 15 ти түзгөн. Бийлик органдары жер-суу комитеттерин Совет бийлигинин бардык системасы менен бириктирүү тап душмандарынан тазалоо зарылдыгын баса көрсөтүшкөн. Ушул максатта 1918-жылдын 20-апрелинен 1-майга чейин болуп өткөн Советтердин бешинчи аймактык съезди жер-суу комитеттерин жер-суу бөлүмдөрүнө кайра түзүү жөнүндөгү большевиктик резолюцияны кабыл алган [5].

Агрардык кайра түзүүлөрдү радикалдаштыруу боюнча жүргүзүлгөн маанилүү иш-чара катары 1918-жылдын экинчи жарымында 1919-жылдын башында кедейлердин комитеттеринин жана союзунун түзүлүшүн кароого болот.

1918-жылдын майында “Пролетарийлердин кыргыз Кеңеши түзүлүп, ага 3500 адам мүчө болуп өткөн, ал эми Жалал-Абад, Базар-Коргонго чейин таасири жайылтылган союз катары “Жерсиз дыйкандардын союзун” кароого болот. Союзга келгин дыйкандардын 709 киши кирген. Ош болуштугунда “Мусулман жумушчуларынын жана чайрикерлердин союзу” аракеттенген [1].

Жыйынтык: Бүгүнкү күндө айыл-чарбалык өндүрүштү радикалдуу түрдө кайра түзүү – Кыргызстанда социалдык-экономикалык прогрессти камсыздоонун көп улуттуу элдердин жашоо деңгээлин жогорулатуунун негизги өбөлгө болууда. Анткени, дале болсо жерге, эмгекке, менчикке карата чечкиндүү өзгөртүүлөр толук киргизиле элек, рынок механизми, стимулдар өнүгө албай жатат, башкаруунун эски принциптери кээ бир жагдайларда деле басымдуулук кылууда. Ошол негативдүү көрүнүштөрдүн булагы социалисттик айыл-чарбасынын негиздерин түптөгөн Октябрь революциясынын алгачкы жылдарына таандык. Ушул жагдайда мезгилдин тарыхына кайрылып, социалдык-экономикалык көрүнүштөрдүн таап, изилдөө илимий-практикалык мааниси актуалдуу проблемага айланып отурат.

Жер жана агрардык саясаттын туура багыты жана эффективдүүлүгү гана өлкөбүздүн калкынын жашоо деңгээлин жакшыртууга, азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууга жана жалпы эле социалдык көйгөйлүү маселелерди чечүүгө өбөлгө болоору бышык. Андыктан, советтик агрардык саясаттын сабактарын үйрөнүүнүн учурдагы жакырчылык менен күрөшүүдө тарбиялык мааниси да зор болуп саналат.

Адабияттар

1. Кененсариев Т.К. Кыргызстан Россиянын курамында // Кыргызстандын эң байыркы мезгилден XIX кылымдын соңуна чейинки тарыхы. Б., “Сорос фонду”, 1998. – 264-бет.
2. Осмонов О.Ж., Асанканов А.А. Кыргызстан тарыхы (эң байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). Б., 2003. 275-б.
3. Сапелкин А.К. К истории феодализма в Киргизии в конце XIX – нач. XX веков. Ф., 1968.
4. Переселение и землеустройство в Азиатской России: Сборник Законов и распоряжений (сост. В.В.Вощинин). Пг., 1915. – С. 73.
5. ЦГА РУз, ф. И-1, оп.11 д.708, л.162.